

Inhoud

- 9 • **Ter inleiding**
- 13 1 **Eerste bewoners van Enschede zwerfende jagers-verzamelaars**
Elfduizend jaar geleden woonden hier al mensen, zwervers die ongedurig van de ene naar de andere plaats trokken, levend van jacht op edelherten, reetjes, elanden, ganzen en vissen. Een journalist en een archeoloog ontdekten de Laag van Usselo.
- 21 2 **Germaanse verzamelplaats oorsprong van Enschede?**
De plek waar nu de Grote Kerk staat, was dat een Germaanse verzamelplaats voordat het christendom hier was verkondigd? Heeft er een houten kerkje gestaan, vóór de eerste stenen kerk werd gebouwd? Of stamt Enschede uit de tijd van de hunebedden?
- 29 3 **Mauritsboompje op Usseler Es, rustplek voor Staatse verspieders**
Bezoekt prins Maurits in Tachtigjarige Oorlog het vlierboompje op de Usseler Es? Sliep hij hier ook? In elk geval bevrijdde hij Enschede in 1597 van de Spaanse bezetters. Maar de Spanjaarden kwamen terug. Pas eind januari 1648 werd de vrede getekend.
- 37 4 **Godefridus speelde clavecimbel 'voor het zuipen en het gewin'**
De 'paepsche dwalingen' van de roomse schoolmeester Godefridus stonden de classis niet aan. Hij werd weggestuurd, begin zeventiende eeuw. Na de Reformatie eisten protestantse predikanten de macht over het onderwijs op. Eerste Stadsschool in 1645.
- 45 5 **Leer-, bewaar- en naaischolen voor katholieken in Larink Sticht**
Koperslager Gerardus Larink vermaakte zijn vermogen aan de katholieke kerk. Het geld was voor de bouw van een klooster voor Amersfoortse Zusters. De schoolstrijd verliep rustig. Schooltje van Piet Schilling geboorteplaats van katholieke vakbeweging.
- 51 6 **Eerste middelbare school in ons land op Krabbenbleek**
Fabrikanten stichtten opleiding voor hun zonen voor wie een zetel klaarstond: de Twentsche Industrie- en Handelsschool, later Nederlandse School voor Nijverheid en Handel. Textielkinderen als Bernard L. volgden Fabrieksschool aan de Noorderhagen.
- 59 7 **100.000 stukjes bombazijn voor 6 à 8 Tonnen Gouds**
Succesvolle stamvaders van textielbedrijven. Hendrik Jan van Heek kwam uit Delden. Berent Blijdenstein was hoedenmaker in Ootmarsum. Egbert Jannink, vroom katholiek uit Suttorf. Engelbert ter Kuile van 'n Koelboer in Buurse en de tweeling van Tubantia.
- 67 8 **Jan Bernard Blijdenstein, patriot, maire van Enschede**
Jan Bernard Blijdenstein, patriot bij uitstek, Willem V was dictator. In de Franse tijd maire van Enschede. Hoogtepunt bezoek van koning Lodewijk Napoleon in 'mooiste woonhuis' van de stad. Dansfeest met droeve dode toen Kozakken Fransen verdreven.
- 75 9 **Redding voor Twente, textiel niet naar 'oud-Hollandse binnensteden'**
Charles de Maere, Belgische ondernemer, bouwde villa Schuttersveld. Bezoek van koning Willem II. Katoenindustrie toegewezen aan Twente, Randstad afgewezen. Alom in Twente weefscholen, eerste in Enschede, met dank aan Thomas Ainsworth.
- 83 10 **'Leuteraar en sloddervos' mocht Rigtersbleek niet bouwen**
In Van Heekshuis werd geschiedenis geschreven. Fabrikanten richtten samen 'n Groot'n Stoom op. Koning Willem I kocht aandelen. Nieuwe onderneming, in 1859, Van Heek & Co.. Lancashire Mill van Rigtersbleek en Jannink minder brandgevaarlijk.
- 91 11 **Van dorpsonderwijzer in Usselo tot fabriqueur aan Oude Markt**
Thijs Lammerink uit Usselo, onderwijzer, fabriqueur in Enschede. Schoonzoon begon J.F. Scholten & Zonen, nieuw in Enschede. Primeur voor Stroink, eerste stoomweverij. Jannink van start aan Beltstraat. Blijdenstein mopperde op Joden. Menko startte klein.
- 97 12 **Johan Rudolph Thorbecke op de bres voor spoor in Twente**
In 1866 station in Enschede. Intensieve lobby. Thorbecke pleitte voor Twentse industrie. Ook treinen door Achterhoek en lijn naar Oldenzaal, nieuwe fabrieken. Uiteindelijk ook spoorlijn naar Duitsland. Het vuilnistreintje naar het Usselerveen.

- 105 13 **Thorbecke in Enschede, tijdje weg uit 'sfeer van intriges en ambities'**
Thorbecke rustte uit in Van Heekshuis, na val van kabinet. Hendrik Jan van Heek was laatste patriarch. Legaat voor aanleg Volkspark. Monument voor deze 'vriend des volks' in het park. Echtgenote Tante Lida, te vroeg gestorven, was bekende schilderes.
- 113 14 **Enschede na stadsbrand geen New York in 't klein**
Stad brandde af, op 7 mei 1862. Niet herbouwd als New York, oude patroon bleef, binnenstad vorm van ei. Burgemeester ging stenen bakken. Thorbecke zorgde voor 'voeding en dekking', maar tegen betaling. Woningbouw ging direct van start.
- 121 15 **Stad 'ontzettend verfraait um 'n oalden stadstorent'**
Drie kerken waren verwoest. Grote Kerk mocht niet weer in centrum komen. Uiteindelijk kreeg de kerk toch weer een toren. De katholieken bouwden een nieuwe kerk. Doopsgezinden bleven aan Stadsgravenstraat, in hun nieuwe vermaning.
- 129 16 **'Geef mij maar wat te bikken! Wat heb ik aan een koning?'**
Het volk morde al op 1 mei 1862, toen Willem III op bezoek was. In 1867 rel om plannen ziekenfonds. In jaren zeventig onrust over agio-regeling. In 1885 rede van Domela Nieuwenhuis. Twente was een kansrijke streek voor socialisten.
- 135 17 **Tjeerd van der Zee, vijand van socialisten en stakers**
Held van Soerian werd burgemeester van Enschede. Hardvochtig optreden tegen ontevreden, stakende textielarbeiders. Stakingen bij Jannink (1888), 1890 bij Ter Kuile Morsman, om dronken wever. Optreden burgemeester op agenda van Tweede Kamer.
- 141 18 **Kapelaan Alphons Ariëns, 'mens van koninklijke liefde'**
Alphons Ariëns jonge kapelaan in Enschede, 'lelijkste stad van Nederland'. Streed voor katholieke arbeiders in textielfabrieken. Eerste vakbond in Nederland in Twente. Bouwde Tivoli en Concordia, roomse bijenkorf, en stichtte Koffiehuis Volksvriend.
- 149 19 **Fabrikanten brouwen bier, is beter dan 'glaeske foezel'**
Werkloze fabrikant werd bierbrouwer in Nieuwlustpark. Ariëns als drankbestrijder: katholieke 'drankweer' voor mannen en vrouwen. Brouwerij van fabrikanten dank zij bankier samen met brouwer De Kroon in Groenlo. Brouwerij Grolsch in Enschede.
- 155 20 **Drie gevluchte Franciscanessen verzorgen zieken in oude pastorie**
Duitse zusters vluchtten voor Meiwetten van 1873. Klooster in herenhuis in Denekamp. Pastoor Jacobus Parochie wilde katholiek ziekenhuis in voormalige pastorie. Ook eigen ziekenhuis voor protestanten. Samengegaan in Medisch Spectrum Twente.
- 163 21 **Geleerde fabrikantenzoon sticht grootste handelsbank in Nederland**
Voor B.W. Blijdenstein geen directiezetel in textielfabriek, maar rechtenstudie in Leiden. Als student vocht hij mee tegen Belgen. Werd dorpskassier in Enschede. Richtte Twentsche Bank in Enschede op, een voorloper van huidige ABN AMRO.
- 171 22 **Jan Hendrik Assink, toeschouwer bij stakingen in twintigste eeuw**
Boerenzoon uit Elsenerbroek werd baas bij Spinnerij Tubantia. Maakte stakingen van 1902, 1923-1924 en 1931-1932 mee, als toeschouwer en slachtoffer. Luisterde wellicht naar 1 Mei-toespraak Henriette Roland Holst. Beleefde crisisjaren, sprak er nooit over.
- 179 23 **Wissinks Møl heurt in Ossel, nerg'ns anders**
Stormen woedden rond stenderkast uit 1770. Ruzie over kerk in Usselo. Begraafplaats met uniek ingangshek uit Heveadorp. Kerkschuur doopsgezinden in Tweekelo. Onderdak voor Palestina Pioniers. Kinderen van Van Heek op het 'boerenschooltje'.
- 187 24 **Lonneker trots op eerste Raiffeisenbank in Nederland**
Drie Usselose boeren richtten de eerste coöperatie op, om samen krachtvoer in te kopen. In 1896 ging de eerste Raiffeisenbank in Nederland van start. De steenbakkerij van Smulders. In 1934 gingen na langdurig twisten Enschede en Lonneker samen.
- 195 25 **Boekelo, bleken bij beken, zout en zee op de heide**
Havezathe 't Hof te Boekel, eerste bewoners. Blekerij rondom vier beken, veel werk. In Boekelo's bodem liggen onmetelijke hoeveelheden zout. Zee op de heide, attractie voor velen. Marcellinuskerk bekend om processies met enkele duizenden gelovigen.
- 203 26 **Glanerbrug, van gehucht tot dorp, 'iets Amerikaans'**
Glanerbrugs beroemdste inwoner Bart van der Leck schilderde *Uitgaan van de fabriek*. Baumwollspinnerei Eilermark bood velen werk. Omstreeks 1900 werd het gehucht een dorp. In 1910 station. Heftige rellen bij Eilermark. In 1887 eerste schooltje.

- 211 27 **Enschedese fabrikantenzoon introduceert voetbal in Nederland**
Bernard van Heek nam voetbal mee uit Engeland en introduceerde het voetbalspel in ons land. Hij richtte de eerste club op, de voorganger van PW. Daarna kwamen er spoedig meer clubs. In 1956 Diekman open. FC Twente werd in 2010 landskampioen.
- 221 28 **Met landgoederen en parken groenste stad van Nederland?**
Na samengaan met Lonneker werd Enschede groenste stad in ons land. Drie fabrikanten richtten Heide Mij op. Fabrikanten kochten markegronden om te ontginnen en te bebouwen. Parken met veel groen voor ontspanning van arbeiders.
- 229 29 **Landhuizen van fabrikanten, etalages van zakelijk succes**
Eerste decennia 20ste eeuw waren gouden jaren voor fabrikanten. Ze bouwden landhuizen en villa's. Hooge Boekel naar voorbeeld Wasserburgen. Zonnebeek vertoont Amerikaanse invloeden. Gerh. Jannink introduceerde architect Karel de Bazel.
- 237 30 **'In onze werkstad geen plaats voor gebouw vol weelde'**
De historie van het Stadhuis in Enschede: van het Stadhuis met torentjes uit de zestiende eeuw tot Gesamtkunstwerk van architect Gijsbert Friedhoff. In 1933 geopend, nog steeds een sieraad voor de stad. Een hoofdstuk met veel branden.
- 245 31 **Het Pathmos van Wim de Wijs, Wohnsiedlung in textielstad**
Primaire opdracht Edo Bergsma: stadsuitbreiding in goede banen leiden. Stimulator van Wohnsiedlung Pathmos, naar voorbeeld van Krupp en echtgenote. Stadsmaten werd een villapark voor fabrikanten. Burgemeestershuis sieraad voor Stadsmaten.
- 253 32 **Herman Heijenbrock fantaseert over Ellende van Enschede**
Schoolplaat dampende stomende schoorstenen geeft gekleurd beeld van de industriestad. Van Heek & Co. grootste industriële onderneming. Na val Antwerpen 525 Belgische vluchtelingen in Enschede. Fabrieken ging het na oorlog voor de wind.
- 263 33 **Enschede, annexatiedrift en imperialistisch streven**
Ondanks weerstand van veel natuurliefhebbers toch kanalisatie Buurserbeek. Twentekanaal ging open in 1936. Volop economische bedrijvigheid op kanaaloevers. Sesam en Vredestein nieuwe ondernemingen. Troelstra verstoorde bezoek Oranjes.
- 273 34 **Edo Bergsma en Albert Plesman samen op de bres voor luchthaven**
Enschedese bankier medeoprichter KLM. Hengelo wilde vliegveld, maar Enschede won de strijd, Luchthaven Twenthe in Lonneker. Albert Plesman, vredesactivist, onderhandelde met Göring. Plesman legde basis voor nieuwe KLM in villa in Driene.
- 281 35 **Van historisch boerderijtje naar Rijksmuseum Twenthe**
Geen openluchtmuseum rond historisch pronkjuweeltje. Het museum van de familie Van Heek aan Lasondersingel. Architect Karel Müller ontwierp museum als middeleeuws klooster. Is Holbein wel een Holbein? Natuurmuseum aan Tromplaan.
- 291 36 **Historische missie van oude dominee uit Blokzijl**
In Enschede geboren dominee propageerde voor bijna duizend toehoorders de NSB. Beweging kreeg 11 procent stemmen bij verkiezingen. In villa G.A. Lasonder kwamen NSB-ers en fabrikanten bijeen. 'Kameraad' Wevers startte carrière gemeentepolitiek.
- 299 37 **Enschedese Joden trots op mooiste sjoel van West-Europa**
Opening nieuwe synagoge van Karel de Bazel bracht verbroedering van Joden en fabrikanten. Joodse families toegelaten tot Groote Sociëteit. Geschiedenis van de sjoel vanaf 1730. Joden kregen ook eigen begraafplaats. Menko's toch lid van FVE.
- 309 38 **Sigmund Menko, uitgesproken leider van Joodse gemeenschap**
Textielbedrijven onder leiding van Duitsers, de zogenoemde arisering. Nijverheid moest half miljoen Jodensterren fabriceren. Vlucht Sigmund Menko mislukte na verraad. Royale fabrikanten financiers onderduik Joden, voor dominee Overduin.
- 315 39 **Vijf kinderen van Prinseschool gestorven in kamp Auschwitz**
Schoolkinderen 'van Joodschen bloede' samengebracht in Joodse scholen. Van 17 kinderen van Prinseschool vijf gestorven in Auschwitz. HTS en Prinseschool Kriegslazaret. Het verhaal van klasgenootje Channa Andriessie, waar bleef ze?
- 325 40 **Een burgemeester van Enschede: 'NSB moet zijn als een strenge vader'**
Rückert, 'oorlogsburgemeester' van Enschede, geschrapd uit ledenlijst Rotary. NSB-burgemeesters Wevers en Jager ontliepen hun straf niet. Gemeentesecretaris Van Hattum benoemde zichzelf tot waarnemend burgemeester. Fabrikant aan top BS.

- 335 41 **Reina Prinsen Geerligs en vier gevreesde Jodenjagers**
Reina Prinsen Geerligs, lid verzetsgroep CS-6, betrokken bij moord op Jodenjager Pieter Kaay. Politiechef: 'Ik kan het niet, hoe ver moet ik gaan?' Doodstraf, later levenslang voor Jan met de Kappen. Keimpe de Groot gestraft met vijftien jaar.
- 343 42 **'Vijftien minuten later bestond Pathmos hoegenaamd niet meer'**
Geallieerden zagen Enschede aan voor Münster of Rheine. Bombardementen waren 'vergissingen' van vliegers. Op 10 oktober 1943 lange rijen gewonden in ziekenhuis. Stadshart van Münster getroffen. Pathmos in februari 1944 vrijwel geheel vernield.
- 351 43 **Joden uit wraak op transport naar 'een plaats in Oostenrijk'**
Monument bij Synagoge herinnert aan razzia 1941, veel Joodse mannen omgekomen, uit geheel Twente. April-mei-staking, begonnen in Hengelo, breidde zich uit over geheel Nederland. Enschedese mannen opgepakt, voor werk aan de Duitse Westwall.
- 359 44 **Een doodgewone jongen van de Bruggertstraat**
Stolperstein Bruggertstraat 321 voor Johannes ter Morsche, verzetsman in Duitsland, ter dood veroordeeld. Fabrikanten nauwelijks rol in verzet. Ben ter Kuile plaatselijk commandant Binnenlandse Strijdkrachten. Zinloze moorden. Bevrijding 1 april 1945.
- 369 45 **Van Volkscourant voor Twenthe tot Twentse Courant Tubantia**
Historie dagblad TC Tubantia. Courantier Chris Houwert schreef in weekeinde redactiestatuut. Twentsche Courant voor katholieken. In oorlog NSB-er Maarten van Nierop hoofdredacteur. In 1996 ontstond uit fusie TC Tubantia, de krant van nu.
- 379 46 **Enschede, een nieuwe stad in oude landschap van Twente?**
Meine van Veen en medebestuurders wilden de Boulevard 1945. Aanleg duurde zeven jaar. Nieuw station. Aanleg van sportcentrum van drie miljoen gulden op oud erve Dieckman. In 1955 nieuwe schouwburg. Wilhelminaflat eerste woonflat in Twente.
- 389 47 **TH Twente, sterk staaltje van rooms-rode machtspolitiek**
Ko Wierenga gaf bij aantreden fabrikanten tik om de oren. Moet een burgemeester niet gekozen worden? Artikel 12 bood ruimte voor cityplannen. Muziekcentrum één van beste concertzalen in ons land. Regionaal topziekenhuis op terreinen Scholten.
- 399 48 **Ko Wierenga: 'Nu begint het spul pas goed te draaien!'**
Ei van Ko, eerbetoon aan burgemeester Ko Wierenga, motor achter 'nieuwe stad'. Bouw van Muziekcentrum grootste 'terugploegproject' in ons land. Vaste bespeler HET Symfonieorkest. Ruimte voor riant wonen in voormalig fabrieksgebouw.
- 407 49 **De lenteblauwe, onbewolkte hemel kleurde zwart als in de hel**
Regionale oefening gevolgd door harde realiteit. Vuurwerkcramp 13 mei 2000. Wijk Roombeek verwoest. Wethouder Buursink stapte op, burgemeester bleef. Architect uit Losser creëerde een nieuw Roombeek. Geschiedenis en natuur samen in TwentseWelle.
- 417 50 **Enschede, een bruisende stad, strijdend met slagkracht en durf**
Plannen bestuurlijke samenwerking mislukt, geen Dubbelstad of Twentestad, wel succesvolle Regio Twente, onder aanvoering van Peter den Oudsten, eerste burger van Enschede. Blik op de toekomst. Enschede blijft een stoere stad uit stoom en strijd.
- 427 • **Bronnen**
427 Noten
455 Literatuur
462 Digitale bronnen
462 Archieven
463 Illustraties
- 464 • **Participanten & Colofon**